

Zbigniew Kudrzycki

WOJNA POLSKO – BOLSZEWICKA NA POGRANICZU PRUS WSCHODNICH I MAZOWSZA¹

Sytuację międzynarodową w Europie powstałą po zakończeniu I wojny światowej determinował upadek dynastii Romanowów, Habsburgów i Hohenzollernów, zwycięstwo mocarstw sprzymierzonych, powstanie państw narodowych w Europie Środkowo – Wschodniej oraz zrewolucjonizowanie Rosji. Odrodzona Polska znalazła się w wirze polityki mocarstw światowych, a przede wszystkim ich polityki wobec Niemiec i Rosji. Położenie państwa polskiego na kontynencie europejskim zmuszało elity władzy do szukania takich rozwiązań politycznych, nawiązujących siłą rzeczy do tradycji I Rzeczypospolitej, państwa wielkiego i suwerennego, w których Polska mogłaby istnieć w pełni niezależnie od swoich wielkich sąsiadów². Trwałość i suwerenność II Rzeczypospolitej

* doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, dyrektor Szkoły Podstawowej w Rozogach.

¹ Artykuł ten był opublikowany [w:] Karpus Z., Kłaczków J., Wołos M. (red.) *Nad Bałtykiem. W kręgu polityki, gospodarki, problemów narodowościowych. Studia dedykowane prof. Mieczysławowi Wojciechowskiemu*, Toruń 2005, jednak ze względu na zasięg terytorialny oraz aktualność ustaleń w nim zawartych, został przedrukowany w Zeszytach Naukowych OTN.

² W. Balcerak, *Geneza i uwarunkowania wojny polsko – radzieckiej 1919 – 1920*, [w:] *Wojna polsko – sowiecka 1920 roku*, pod red. A. Koryna, Warszawa 1991, s.9; A. Juzwenko, *Polska a „biała” Rosja*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973, s.15.

zależała od właściwej polityki wobec Rosji i Niemiec oraz przychylności Zachodu do jej poczynań, ponieważ jedynie mocarstwa zwycięskie mogły zmusić Niemców do uznania zachodnich granic Polski. Granica zachodnia Polski została dość szybko ustalona w traktacie wersalskim, a plebiscyty i powstania śląskie stanowiły dopełnienie podjętych wcześniej zasadniczych decyzji. Sytuacja polityczna w Europie Wschodniej kształtowała się inaczej, Rosja bolszewicka nie była partnerem do układów w ramach sankcjonującego ład powojenny traktatu pokojowego, a Rosja „biała” mająca poparcie zwycięskiego Zachodu próbowała dopiero zdobyć władzę w byłym imperium carów. Narody zamieszkujące byłe cesarstwo rosyjskie posiadające tradycje państwowotwórcze tworzyły własne państwa, a nacje, w których dopiero budziły się dążenia do budowy własnych państw: Ukraińcy i Białorusini nie potrafili się jeszcze wybić na niepodległość. Stanowisko carskich generałów wobec niepodległości Polski było jednoznaczne, uważali ją za integralną część imperium rosyjskiego, a przywódcy WKPb widzieli państwo polskie w swej przyszłej federacji, dlatego o granicach wschodnich i niepodległości II Rzeczypospolitej miała zdecydować armia³.

Szybkie ustalenie granicy wschodniej, ze względu na sytuację wewnętrzną Rosji było niemożliwe, stanowisko mocarstw zachodnich w tej kwestii wyrażone zostało dopiero 8 grudnia 1919 r. w formalnej decyzji Rady Najwyższej Mocarstw Sprzymierzonych, gdzie rozstrzygnięcia graniczne polsko – rosyjskie opierały się na linii zachodniej granicy Rosji po III rozbiórce Polski i były nie do zaakceptowania przez Polaków. J. Piłsudski rozpoczął w tej sytuacji realizację planu odsunięcia Rosji, jak najdalej od granic państwa polskiego, aby tym samym oddalił niebezpieczeństwo rosyjskie od Polski. Podjął on też bezskuteczną próbę związania z państwem polskim narodów zamieszkujących tereny między Polską etnograficzną a Rosją.

W polskiej polityce wschodniej w pierwszych latach niepodległości starty się dwie koncepcje ukształtowania wschodnich granic państwa: inkorporacyjna, głoszona przez Romana Dmowskiego i federacyjna popierana przez Józefa Piłsudskiego. Realizacja określonej idei wiązała się z prowadzeniem bieżącej polityki wobec Rosji sowieckiej i Rosji

³ W. Balcerak, op. cit., s.10-11.

„białej”, a także narodów zamieszkujących obszary między etnograficznymi granicami Polski i Rosji. Kwestie związane z polityką wschodnią znalazły szerokie odzwierciedlenie w pracach Sejmu Ustawodawczego (1919-1922), w którym reprezentowane były wszystkie siły polityczne w państwie, pretendujące do odgrywania pierwszoplanowych ról w Polsce. W trakcie inauguracyjnego posiedzenia Sejmu 10 lutego 1919 r. w swoim przemówieniu Naczelnik Państwa J. Piłsudski odniósł się do polityki prowadzonej przez bolszewików wobec Polski mówiąc:

*„Sąsiedzi nasi, z którymi pragnęlibyśmy żyć w pokoju i zgodzie, nie chcą zapomnieć o wiekowej słabości Polski, która tak długo stała otworem dla najazdów i była ofiarą narzucania jej obcej woli przemocą i siłą. Nie chcemy się mieszać do życia wewnętrznego któregośkolwiek z naszych sąsiadów, lecz pozwolić nie możemy, by pod jakimkolwiek bądź pozorem, chociażby pod pozorem rzekomego dobrodziejstwa naruszano nasze prawo do samodzielnego życia”*⁴. Wypowiedź Naczelnego Wodza Wojska Polskiego odpowiedzialnego de facto za prowadzenie wschodniej polityki państwa od odzyskania niepodległości do powołania przez Sejm Ustawodawczy Rady Obrony Państwa 1 lipca 1920 r., była odpowiedzią na wypowiedzi przywódców WKPb i państwa radzieckiego np.: Lwa Kamieniewa przemawiającego 27 sierpnia 1918 r. na obchodach 25-lecia SDKPiL, który powiedział: *„(...) przyjdzie czas, kiedy Moskwa przestanie być odcięta od Warszawy (...). Niechaj dowie się cały świat, że tutaj w Moskwie, sprawa polska zjednoczyła się na zawsze ze sprawą rosyjskiego proletariatu, sprawą Międzynarodówki”*⁵, czy wypowiedź komisarza ludowego do spraw narodowościowych Józefa Stalina w wywiadzie opublikowanym w kwietniu 1918 r. w „Prawdzie”, twierdzącego, że Polska powinna być jednym z podmiotów federacji państwa sowieckiego⁶. Naczelnik Państwa ustosunkował się również do zajmowania przez Armię Czerwoną obszarów leżących na zachód od wschodniej granicy Rzeczypospolitej z 1772 r., co w aspekcie prawnym było nielegalne z uwagi na dekret Rady

⁴ Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego (dalej SSSU), 1, 10 II 1919,.

⁵ *Materiały archiwalne do historii stosunków polsko – radzieckich*, Warszawa 1957, t. I, s. 635-639.

⁶ J.W. Stalin, *Dziela*, Warszawa 1951, t.4, s.78-80.

Komisarzy Ludowych RSFRR z 29 sierpnia 1918 r. anulujący traktaty rozbiorowe Polski, który oznaczał „restitutio in integrum”, czyli powrót do stanu prawnego sprzed pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej⁷. Posuwanie się wojsk radzieckich na zachód było zagrożeniem niepodległości państwa polskiego i zgodnie z wypowiedziami przywódców państwa sowieckiego próbą urządzenia Polakom życia zgodnie z koncepcjami W.I.Lenina. Zamierzenia bolszewików według J. Piłsudskiego można było udaremnić poprzez rozbudowę armii, która obroniłaby Polskę przed zakusami Sowietów. Prezydent Ministrów Ignacy Paderewski związany z Narodową Demokracją w exposé wygłoszonym 20 lutego 1919 r. wyraził obawę zarówno przed bolszewikami, chociaż w trwałość władzy partii Lenina nie wierzył, jak i Rosją „białą”, dlatego postulował budowę armii będącej w stanie zatrzymać „krwawą falę rosyjskiego bolszewizmu” i zadecydować o roli Polski w Europie Wschodniej⁸. Przedstawiciele klubów poselskich w wystąpieniach programowych zaprezentowali stanowisko swoich partii wobec sytuacji na kresach wschodnich. Pierwszy przemawiał Stanisław Grabski ze Związku Ludowo – Narodowego, wskazał na niebezpieczeństwo upadku cywilizacji europejskiej pod naporem bolszewickim niosącym „prócz kajdan niewoli, truciznę rozkładu społecznego” oraz zagrożenie wschodnich granic Polski rozumianymi zgodnie z koncepcją Romana Dmowskiego, ponadto uważał, że najazd bolszewików „odeprzeć można tylko siłą”⁹. Przedstawiciel Narodowej Partii Robotniczej Bolesław Fichna obawiał się „zarażenia naszego zdrowego narodowego organizmu zarazą bolszewicką”, czemu przeciwstawić mogło się wojsko¹⁰. Wszystkie kluby sejmowe uważały, że zahamowanie marszu Armii Czerwonej na zachód może nastąpić tylko w przypadku pokonania jej w walce orężnej¹¹. Z przedstawionych poglądów wynikała zgodność stanowisk Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego pełniącego jednocześnie

⁷ J. Kumaniecki, *Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z państwem radzieckim 1918 – 1943*, Warszawa 1991, s.30.

⁸ SSSU, 3, 20 II 1919.

⁹ SSSU, 4, 22 II 1919.

¹⁰ SSSU, 5, 24 II 1919.

¹¹ Ibidem.

funkcję wodza Naczelnego Wojska Polskiego, Prezydenta Ministrów I. Paderewskiego i stronnictw sejmowych niezależnie od zajmowanych miejsc w parlamencie. Decydującym czynnikiem jednoczącym wszystkie siły polityczne w kraju była obawa przed komunistyczną Moskwą zajmującą obszary polsko – litewsko – białoruskie, stopniowo opuszczane przez wojsko niemieckie. Nie powiodła się obrona Wilna przez oddziały polskiej samoobrony i 5 stycznia 1919 r. Armia Czerwona zajęła to miasto¹². Dopiero regularne Wojsko Polskie na podstawie umowy polsko – niemieckiej z 5 lutego 1919 r. podpisanej w Białymstoku przeszło przez strefę okupacji niemieckiej i stanęło na linii od Skidla, pod zajętych jeszcze przez Niemców Grodnem, poprzez Zalewę i Prużanę do Kobrynia, gdzie doszło do zetknięcia się z posuwającą na zachód Armią Czerwoną¹³.

Polscy politycy po odzyskaniu niepodległości stale obawiali się współpracy rosyjsko-niemieckiej zagrażającej powstałemu niepodległemu państwu polskiemu, co artykułowali podczas obrad Sejmu Ustawodawczego. Bolesław Fichna z Narodowej Partii Robotniczej w swym pierwszym przemówieniu sejmowym 24 lutego 1919 r. wyraził pogląd, że Ententa musi pomagać Polsce ze względu na własne interesy, ponieważ w przypadku zwycięstwa bolszewików i połączenia się ich z rewolucją niemiecką zagrożone zostaną rewolucją społeczną państwa Europy Zachodniej¹⁴. Sejm na 14 posiedzeniu w dniu 21 marca 1919 r. przyjął wniosek nagły przedstawiony przez ks. K. Lutosławskiego, złożony 14 marca 1919 r. przez Związek Ludowo - Narodowy i Polskie Zjednoczenie Ludowe w sprawie zwalczania agitacji bolszewickiej i unicestwienia ośrodków bolszewizmu czynnego w Polsce. Wnioskodawca twierdził, że wojnę polsko-sowiecką planuje się w Berlinie i wzywał rząd do uniemożliwienia przemykania broni

¹² A. Leinwand, *Wojna polsko-sowiecka w latach 1919-1920. Polityka i strategia stron walczących*, (w:) *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku*, pod red. A. Koryna, Warszawa 1991, s. 34; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza Historia polityczna Polski 1864-1945*, Gdańsk 1990, t. II, cz. 1, s. 303.

¹³ A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867-1935*, Warszawa 1989, s. 214; A. Leinwand, op. cit., s.34; W. Pobóg-Malinowski, op. cit., s. 304; A. Przybylski, *Wojna Polska 1918-1921*, Warszawa 1930, s. 59.

¹⁴ SSSU, 5, 24 II 1919.

i pieniędzy z Niemiec do Rosji, oraz wskazywał na groźbę połączenia się bolszewików i Niemców w przypadku pokonania Polski przez Sowieców¹⁵. Nie znalazła natomiast poparcia Sejmowa rezolucja zgłoszona 3 kwietnia 1919 r. przez Mieczysława Niedziałkowskiego ze Związku Polskich Posłów Socjalistycznych stwierdzająca, że „walka obronna na Wschodzie ma charakter obronny przed Rosyjską Republiką Sowieców i Niemiec”¹⁶. Poczuciu zagrożenia bezpieczeństwa państwa dał wyraz L. Waszkiewicz z Narodowego Związku Robotniczego mówiąc 13 lipca 1919 r.: „*Lenin i Trocki z jednej, rząd socjalistyczny niemiecki z drugiej strony zwalczają dziś Polskę z taką samą nienawiścią i zawziętością jak ongi Mikołaje i Aleksandry, Fryderyki i Wilhelmy*”¹⁷.

Obawy o współpracę niemiecko-sowiecką wymierzoną przeciw państwu polskiemu nie były pozbawione podstaw, zaraz po zakończeniu działań wojennych na froncie zachodnim w 1918 r. Rosja Radziecka podjęła próbę nawiązania kontaktów z Niemcami mającymi zamiar również szkodzić interesom Polski¹⁸. Stosunki dyplomatyczne niemiecko – sowieckie zostały zerwane przez rząd niemiecki tuż przed zakończeniem I wojny światowej, 5 listopada 1918 r.¹⁹ Rząd Rzeszy 26 i 27 grudnia 1918 r. dyskutował nad układem między dowództwem Ober-Ost, a Polakami w sprawie wycofania wojsk niemieckich ze Wschodu. W czasie dyskusji Hugo Haase współprzewodniczący Rady Pełnomocników Ludowych (rządu Rzeszy) wskazał na potrzebę dostaw rosyjskich surowców dla przemysłu niemieckiego, Oskar Cohn i Robert Kohl proponowali nawiązanie oficjalnych lub nieoficjalnych stosunków z bolszewikami. H. Haase w podsumowaniu dyskusji uznał prawo Rosjan do zajęcia „swoich terytoriów”²⁰. Postanowienia traktatu wersalskiego wobec Niemiec doprowadziły do zmiany nastawienia

¹⁵ SSSU, 17, 21 III 1919; SU, druk nr 167.

¹⁶ SSSU, 24, 3 IV 1919.

¹⁷ SSSU, 82, 13 VIII 1919.

¹⁸ W. Balcerak, *Geneza...*, s. 12.

¹⁹ E. Cziomer, *Stanowisko Republiki Weimarskiej wobec Rosji Radzieckiej w 1920 r.* [w:] *Studia historyczne i politologiczne*, pod redakcją R. Gellesa, M.S. Wolańskiego, Wrocław 1997, s.144.

²⁰ P. Hauser, *Niemcy wobec sprawy polskiej X 1918 – VI 1919*, Poznań 1984, s. 51-52.

do Rosji sowieckiej, którą zaczęto postrzegać jako potencjalnego sojusznika przeciwko państwom Ententy²¹. Pierwsze kontakty bolszewicko – niemieckie nawiązał przybyły w grudniu 1918 r. do Berlina Karl Radek – Sobelsohn. Kontaktował się z niemieckimi komunistami, kołami gospodarczymi i przedstawicielami rządu niemieckiego oraz gen. Hansem von Seecktem²².

Wmarcu 1920r. Friedrich von Boettichen z ministerstwa Reichswehry opracował dla H. von Seeckta koncepcję polityki wschodniej Niemiec opierającą się na założeniu przełamania izolacji Niemiec poprzez sojusz z Rosją radziecką. Autor zakładał uznanie przez rząd sowiecki niemieckich roszczeń terytorialnych, czyli granic z 1914 r. W koncepcji zakładano istnienie państwa polskiego najwyżej do końca wojny polsko-bolszewickiej, do zwycięstwa Rosji sowieckiej. Niemieckie dążenia do wyjścia z izolacji mogła zaaprobować Rosja sowiecka, będąca w podobnej sytuacji międzynarodowej, nie akceptująca traktatu wersalskiego²³.

Strona radziecka na początku 1920 r. składała MSZ Niemiec i gen. H. von Seecktowi propozycje wspólnej wojny przeciw państwu polskiemu, które zostały odrzucone 16 kwietnia 1920r. przez Ago von Maltzan'a w rozmowie z Wiktorem Koppem radzieckim przedstawicielem do spraw repatriacji jeńców rosyjskich z Niemiec, któremu powierzono również sprawy kontaktów gospodarczych i politycznych. Niemcy jednocześnie zobowiązały się do nie przepuszczenia oddziałów francuskich i nie wysłania własnych oddziałów na pomoc Polsce, co rzeczywiście zostało wykonane. W. Kopp 19 kwietnia 1920 r. zawarł umowę z rządem niemieckim o repatriacji jeńców wojennych²⁴. Stanowisko rządu niemieckiego wobec Polski i Rosji radzieckiej było

²¹ E. Cziomer, op.cit. s.144-145.

²² K. Jońca, *Wprowadzenie. Polska między Niemcami a Rosją*, [w:] K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku w dokumentach niemieckiej dyplomacji*, Wrocław 2002, s.14.

²³ ibidem, s.28-29.

²⁴ K. Jońca, *Polityka neutralności Niemiec w wojnie polsko-radzieckiej 1920 roku*, Przegląd Prawa i Administracji XLIII, Wrocław 2000, s.42; K. Jońca, *Wprowadzenie*, s.29; P. Madajczyk, *Niemcy wobec wojny polsko-radzieckiej w 1920 r. (w:) Wojna polsko-sowiecka 1920 roku*, pod red. A. Koryna, Warszawa 1991, s. 173.

tematem posiedzenia gabinetu 5 lipca 1920 r., na którym uzgodniono, że wsparcie Polaków nie wchodzi w grę, nie ustalono natomiast postępowania na wypadek dotarcia bolszewików do granic państwa niemieckiego.²⁵ Niemcy 20 lipca 1920 r. ogłosiły neutralność wojnie polsko-radzieckiej, a następnie rząd Rzeszy w rozporządzeniu z 25 lipca 1920 r. zabronił eksportu i tranzytu broni, amunicji, prochu i materiałów wybuchowych na terytorium Rosji radzieckiej i Polski, co rząd polski oprotestował dopiero 3 sierpnia 1920 r. notą ministra spraw zagranicznych Eustachego Sapiehy²⁶. Ogłoszenie neutralności i zarządzenie o nie przepuszczaniu transportów z bronią, było wymierzone przeciwko Polsce²⁷. Ogłoszenie neutralności w wojnie polsko-radzieckiej stało się ważną cezurą w niemieckiej polityce zagranicznej po zakończeniu I wojny światowej, zmieniającą sytuację polityczną Niemiec w Europie²⁸. Niemcy ponownie stały się państwem biorącym udział w polityce europejskiej, mogącym odegrać istotną rolę w zahamowaniu ekspansji bolszewickiej na zachód.

Walter Simons minister spraw zagranicznych Niemiec 20 lipca 1920 r. drogą radiową poinformował Georgija Cziczierina komisarza do spraw zagranicznych Rady Komisarzy Ludowych RSFRR o deklaracji neutralności, dwa dni później w liście do G. Cziczierina zaproponował nawiązanie stosunków dyplomatycznych i nienaruszalność granicy z 1914 r. Odpowiedź sowiecka z 2 sierpnia 1920 r. utrzymana została w tonie wstrzemięźliwym, lecz bolszewikom zależało na neutralności niemieckiej, dlatego zaakceptowali propozycję nawiązania stosun-

²⁵ K. Jońca, *Polityka*, s.42.

²⁶ K. Jońca, *Internowanie polskich i radzieckich żołnierzy w Prusach Wschodnich podczas wojny w 1920 roku*, Sobótka, 1-3, 1996, s. 283; tenże, *Polityka*, s.39-40, 51; tenże, *Wprowadzenie*, s.33-34; J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1919-1925*, Poznań 1962, s. 88-89; J. Kukułka, *Francja a Polska po traktacie wersalskim 1919 – 1922*, Warszawa 1970, s. 247; P. Madajczyk, op. cit., s. 175.

²⁷ K. Jońca, *Wprowadzenie*, s.35; G. Wagner, *Deutschland und der polnisch sowjetische Krieg 1920*, Wiesbaden 1979, s.79.

²⁸ R. Schattkowsky, *Deutsche Ostpolitik und der polnisch – sowjetische Konflikt 1920/1921*, [w:] *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, studia pod redakcją M. Wojciechowskiego, Toruń 1998, s.242.

ków dyplomatycznych²⁹. W. Kopp przedstawiciel Rosji Sowieckiej w Berlinie posiadał od 22 lipca 1920 r. pełnomocnictwa do zawarcia sojuszu wojenno-politycznego z Niemcami i na początku sierpnia 1920 roku podczas rozmowy z pracownikiem niemieckiego MSZ proponował współpracę i zawarcie tajnej umowy przeciw Polsce³⁰. Władze polskie wiedziały o współpracy bolszewicko-niemieckiej, ale nie potrafiły się jej przeciwstawić³¹.

Rozwój działań militarnych w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. doprowadził do objęcia bezpośrednimi działaniami wojennymi terenów północnego Mazowsza, graniczącego z Prusami Wschodnimi. Oddziały Armii Czerwonej latem 1920 r. atakując na froncie północnym, zajęły terytoria graniczące z Prusami Wschodnimi. Powstała sytuacja wzbudzała zainteresowanie Niemiec, państwa graniczącego z Polską, mogącego stać się kolejnym etapem ekspansji bolszewickiej, ale też państwa, którego politycy i społeczeństwo nie akceptowali postanowień traktatu wersalskiego. W Niemczech po zakończeniu I wojny światowej, nastąpił wzrost nastrojów rewolucyjnych i socjalistycznych, politycy niemieccy stanęli przed problemem wypełnienia postanowień wersalskich, ale jednocześnie dążyli do ich rewizji na swoją korzyść. W Niemczech silne były tendencje do tradycyjnej współpracy z Rosją i wprawdzie rządy bolszewików nie zachęcały do szybkiego nawiązania stosunków dyplomatycznych i gospodarczych, lecz korzyści mogące z tej współpracy wynikać były dla obu państw trudne do przecenienia. Rosja sowiecka odrzucająca system wersalski traktowała wojnę z Polską, jako etap rewolucji proletariackiej i po pokonaniu państwa polskiego przewidywała dalszą ekspansję do Niemiec i dalej na zachód. Republika Weimarska kwestionująca traktat wersalski mogła stać się dla Rosji bolszewickiej będącej w izolacji politycznej i gospodarczej ważnym partnerem w Europie, umożliwiającym przełamanie polityki

²⁹ K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku w dokumentach niemieckiej dyplomacji*, Wrocław 2002, dokument 73, 95; K. Jońca, *Wprowadzenie*, s.34; P. Madajczyk, op. cit., s. 176.

³⁰ *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*, wybór dokumentów opracował J. Cisek, Londyn 1990, s.197; A. Leinwand, op. cit. s. 38

³¹ K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dok.29; J. Krasuski, op. cit., s. 86; J. Kukułka, op. cit., s. 248.

izolacji państw zachodnioeuropejskich. W tej skomplikowanej sytuacji marsz Armii Czerwonej latem 1920 r. wzdłuż granicy Prus Wschodnich wywoływał zainteresowanie Niemiec, Polski oraz Rosji bolszewickiej oczekującej na korzyści wynikłe z tej sytuacji.

Gen. H. von Seeckt w oparciu o ogłoszoną deklarację neutralności, 21 lipca 1920 r. polecił dowództwu I okręgu wojskowego w Królewcu ściśle przestrzegać neutralności Prus Wschodnich, nawet w wypadkach lokalnego naruszenia granicy Rzeszy przez bolszewików, unikania otwartych konfliktów z sowietami oraz współdziałania z wojskiem polskim³². Meldunki niemieckich posterunków straży granicznej z granicy Prus Wschodnich dokładnie informowały władze prowincji i niemiecki sztab o sytuacji na pograniczu polsko-niemieckim. Wiadomość o zajęciu przez bolszewików Grodna położonego 72 km od granicy Prus Wschodnich oraz marsz Armii Czerwonej na Suwałki położone 18 km od granicy, wzbudziły niepokój o los prowincji pruskiej. Mieszkańcy nadgranicznych powiatów obawiali się zbliżających żołnierzy bolszewickich, stąd w powiatach oleckim, ełckim, piskim, szczycieńskim i nidzickim powołano straż obywatelską.³³ Natomiast Niemcy mieszkający w powiecie działdowskim przyłączonym na mocy traktatu wersalskiego do Polski wraz ze zbliżaniem się oddziałów Armii Czerwonej zajmowali wrogą postawę wobec państwa polskiego³⁴.

Pod Prostkami 30 lipca 1920 r. około godziny 19:00 po nieudanych negocjacjach z Niemcami w sprawie wyrażenia zgody na przejście przez terytorium Prus Wschodnich do Kolna, pod presją zbliżania się oddziałów Armii Czerwonej około 2000 Polaków przekroczyło granicę Prus Wschodnich, byli to żołnierze grupy bojowej suwalsko – augustowskiej i zostali oni internowani w Orzyszu³⁵ (w informacji z obozu

³² K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 75; tenże, *Polityka*, s.51; tenże, *Wprowadzenie*, s.41.

³³ Archiwum Państwowe w Olsztynie, Rejencja Olsztyńska, (dalej APO, RO), sygn., 4/217, k.3-5

³⁴ L. Grosfeld, *Poselstwo niemieckie w Warszawie wobec wojny polsko-radzieckiej 1920 r.* *Kwartalnik Historyczny*, R,LXXVIII, z.4, 1971, s.865; J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Pułtusk 1995, s.231-232, 235.

³⁵ K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 88, 94, 106; *Zwycięzcy za drutami. Jeńcy polscy w niewoli (1919-1922). Dokumenty i materiały*, opracowali i do druku

z 31 lipca 1920 r. podano poprawną liczbę 1275 internowanych żołnierzy, 27 oficerów, 12 kobiet i 1 dziecko)³⁶. Do Ełku 31 lipca 1920 r. pieszo dotarła kolumna około 1000 Polaków, którzy wcześniej przekroczyli granicę, zostali oni 1 sierpnia 1920 r. przewiezieni specjalnym pociągiem do obozu w Orzyszu³⁷. Polakami tymi w telegramie z 12 sierpnia 1920 r. do Auswärtiges Amt (Ministerstwo Spraw Zagranicznych Niemiec) interesował się G. Cziczerein, w odpowiedzi uzyskał zapewnienie, że postąpiono zgodnie z ogłoszonym stanem neutralności wobec wojny polsko-bolszewickiej i poinformowano o internowaniu tych osób w Orzyszu³⁸. Internowanych Polaków 23 sierpnia 1920 r. rozpoczęto przewozić przez Królewiec, Piławę do Minden w Westfalii³⁹. Polskie oddziały straży granicznej stacjonujące na granicy z Prusami Wschodnimi wobec szybkiego marszu oddziałów sowieckich zostały 31 lipca 1920 r. wycofane z nad granicy.⁴⁰

Pierwsze informacje o Armii Czerwonej poruszającej się w bezpośrednim sąsiedztwie granicy Prus Wschodnich pochodzą z 31 lipca 1920 r. Meldunek informuje, że w okolicy wsi Ginie (Gingen) pow. ełcki, byli widziani bolszewicy respektujący granicę Prus Wschodnich. Podobną wiadomość przekazano z posterunku Straży Granicznej Zawad, poinformowano o oddziale sowieckim w sile około 1000 żołnierzy składającym się z dawnych niemieckich jeńców wojennych poruszającym się w kierunku zachodnim. Oddział 50 żołnierzy Armii Czerwonej zajął wieś Bogusze położoną naprzeciwko Prostek, a następ-

przygotowali S. Alexandrowicz, Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1995, s.21-25; K. Jońca, *Polityka*, s.52; tenże, *Wprowadzenie*, s.42; Z. Karpus, *Wymiana jeńców wojennych między Polską a Litwą (październik 1920 – styczeń 1921)*, Zeszyt Naukowy Ośrodka Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku, 5, 1991, s.103; G. Wagner, op.cit., s.112-113.

³⁶ APO, RO, sygn. 4/217, k.83, k.327-327v.

³⁷ K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 106.

³⁸ APO, RO, sygn., 4/217, k.83; K. Jońca, *Internowanie*, s.284; tenże, *Wprowadzenie*, s.44; G. Wagner, op.cit. s.120-121.

³⁹ *Zwycięzcy*, op.cit. s.58-59; K. Jońca, *Internowanie*, s.288; tenże, *Wprowadzenie*, s.44.

⁴⁰ APO, RO, sygn. 4/217, k.59; K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 88.

nie wyruszył w kierunku południowo-zachodnim⁴¹. Zgodnie z informacją niemieckiej straży granicznej Myszyniec na Kurpiach został zajęty przez kawalerię Dżyszki Gaja 4 sierpnia 1920 r. o godzinie 10:00, dwie godziny później rosyjscy kawalerzyści widziani byli w Pełtach i poruszali się dalej wzdłuż granicy w kierunku Chorzel. Dąbrowy zostały zajęte przez bolszewików 4 sierpnia 1920 r. o godzinie 13:00. W zajętych wsiach i Myszyńcu oraz Chorzelach bolszewicy rekwirowali konie okolicznym chłopom.⁴² W nocy z 6 na 7 sierpnia 1920 r. około godziny 200 oddziały polskie otrzymały rozkaz opuszczenia Ostrołęki. Pierwsze sowieckie oddziały IV Armii Jewgienija Siergiejewa do miasta wkroczyły przed południem 7 sierpnia 1920 r. W tym czasie kawaleria Gaja po krótkich potyczkach z resztkami I Pułku Strzelców Granicznych zajęła już Chorzele i Przasnysz.⁴³

Na przejściu granicznym w Prostkach 31 lipca 1920 r. między 16 a 17 godziną pojawili się dwaj oficerowie bolszewicy, z którymi rozmawiał oficer straży granicznej Büchler. Bolszewicy oficerowie (wyzwodzący się z armii carskiej), interesowali się polskim oddziałem, który przekroczył dzień wcześniej granicę w Prostkach. Deklarowali respektowanie granicy Niemiec z 1914 r. i obiecywali oddanie Niemcom terytoriów włączonych w skład państwa polskiego na podstawie traktatu wersalskiego (Pomorze Gdańskie) oraz wspólną akcję przeciw Francji. Niemcy zaś chcieli przekonać Rosjan, że nie popierają Polski, ani Ententy.⁴⁴ Niezależnie od rozmów politycznych trwała współpraca militarna, na terenie Niemiec prowadzona była agitacja i werbunek do Armii Czerwonej, bolszewicy otrzymywali amunicję, odzież, Niemcy wysyłały również instruktorów i oficerów do Armii Czerwonej⁴⁵. Gen.

⁴¹ APO, RO, sygn. 4/217, k.61.

⁴² ibidem, k.71, 75.

⁴³ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku w Ostrołęckiem*, Warszawa-Ostrołęka-Pułtusk 1997, s.60.

⁴⁴ APO, RO, sygn. 4/217, k.62; Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 93, 106; A. Leinwand, op. cit. s. 38; P. Madajczyk, op. cit., s. 176; J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu*, s.233.

⁴⁵ APO, RO, sygn.,4/217, k.199-201; K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 80, 90; *Sąsiedzi wobec wojny*, s.190, 195, 202; K. Jońca, *Polityka*, s.62; tenże, *Wprowadzenie*, s.45; P. Madajczyk, op. cit., s. 177-178, J. Szczepański, op. cit. s.232.

H. von Seeckt poprzez nawiązanie kontaktów z dowódcami Armii Czerwonej zamierzał przywrócić granice z 1914 r. i zlikwidować państwo polskie⁴⁶. Niemiecki oficer sztabowy przy Komisarzu Rzeszy kpt Thomas 29 lipca 1920 r. udał się do Prostek i następnie poinformował przełożonych o internowaniu Polaków, oraz o rozmowach z Rosjanami z posterunku granicznego, którzy deklarowali chęć oddania korytarza Niemcom. Kpt. Thomas przekroczył granicę i rozmawiał z komisarzem ludowym Wynogradowem, który poinformował go o radzieckich planach ustanowienia rządu sowieckiego w Warszawie, likwidacji traktatu wersalskiego oraz o chęci Rosji powrotu do granic z 1914 r.⁴⁷ Komisarz Rzeszy Wilhelm von Gayl 2 sierpnia 1920 r. informował o stałych kontaktach niemieckich oficerów z radzieckimi komisarzami w tym z komisarzem Iwanickim przebywającym w pierwszych dniach sierpnia w Grajewie⁴⁸. Oficer polityczny 4 armii radzieckiej Wasilij Tomaschow zeznał, że w początkach sierpnia 1920 r. rozmawiał w Łomżyz Helmutem Belckem, podającym się za wysłannika Auswärtiges Amt, oferującym Rosjanom broń. Podczas drugiego spotkania zawarto umowę na dostarczenie Rosjanom pod Prostkami w ciągu ośmiu dni: 200 tys. par butów, 20 tys. rowerów, na kwotę 30 mln marek, a w późniejszym terminie zobowiązał się do dostarczenia samolotów, aut ciężarowych, amunicji i karabinów. Rosjanin podczas rozmów zapewniał o powrocie granic z 1914 r. i o tym, że Polska stanie się sowiecką republiką.⁴⁹ Kolejnym przykładem kontaktów niemiecko-bolszewickich były rozmowy przeprowadzone w Prostkach 12 sierpnia 1920 r. przez szefów do spraw kontaktów cywilnych 4 armii radzieckiej Wikentjewicza i 15 armii radzieckiej Brusdupa w celu omówienia wymiany towarowej. Nadprezydent prowincji w Królewcu został upoważniony do wydelegowania pełnomocników do Prostek w celu rozpoczęcia wymiany to-

⁴⁶ E. Cziomer, op. cit. s.146,151; G. Wagner, op.cit. s.113.

⁴⁷ K. Jońca, *Polityka*, s.53; G. Wagner, op.cit. s.114.

⁴⁸ APO, RO, sygn., 4/217, k.63; K. Jońca, *Polityka*, s.53-54; tenże, *Wprowadzenie*, s.43.

⁴⁹ K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 127, 158; tenże, *Polityka*, s.62; tenże, *Wprowadzenie*, s.45.

warowej, spotkanie wyznaczono na 20 sierpnia 1920 r., które nie doszło do skutku z powodu klęski wojsk sowieckich⁵⁰.

Sukces Polaków w bitwie warszawskiej spowodował załamanie się ofensywy sowieckiej i odwrót wojsk bolszewickich na wschód. Oddziały radzieckie, które poruszały się wzdłuż granicy Prus Wschodnich i dotarły w okolice Włocławka, Lipna i Płocka znalazły się w trudnym położeniu militarnym, groziło im odcięcie drogi powrotu na wschód i dostanie się do polskiej niewoli⁵¹. Szybki odwrót wskutek działań wojsk polskich okazał się niemożliwy, a przebiecie przez odcinające drogę odwrotu polskie oddziały ze względu na wcześniejsze straty, zmęczenie żołnierzy, jak i wzrost siły wojska polskiego, również okazało się niemożliwe. W tej sytuacji dowódcy oddziałów radzieckich podejmowali decyzję o przekroczeniu granicy Prus Wschodnich i wkroczeniu na teren państwa neutralnego.

Pierwsze radzieckie oddziały przekroczyły granicę Niemiec Prusach Wschodnich 21 sierpnia 1920 r. w pobliżu Komorowa w powiecie nidzickim, były to jednostki 18 dywizji radzieckiej. Dowódca 54 brygady sowieckiej przekroczył granicę ze swym sztabem i po złożeniu broni został odtransportowany do Olsztyna, a następnie do Pasłęka, do obozu internowania. W tym dniu w innych miejscowościach granicę przekroczyło około 1,5-2 tys. Rosjan, którzy zostali przetransportowani do Pasłęka⁵². W rejonie Myszynca od 22 sierpnia 1920 r. trwały zacięte walki z uciekającymi wzdłuż granicy pruskiej oddziałami Armii Czerwonej. Tego dnia wieczorem polski III batalion 82 syberyjskiego pułku piechoty wysłany z Chorzel w kierunku Myszynca rozbił pod Czarnią sowieckie tabory. W dniu 23 sierpnia 1920 r. ochotniczy dywizjon „huzarów śmierci” por. Józefa Siły-Nowickiego pod Myszyncem szarżował na część 17 dywizji sowieckiej, która musiała przejść granicę z Prusami. Granicę przekroczyła też 53 sowiecka dywizja strzelców w rejonie wsi Dąbrowy, gdzie została rozbijona i internowa-

⁵⁰ K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 120; tenże, *Polityka*, s.54; tenże, *Wprowadzenie*, 44-45, G.Wagner, op.cit.s.123-124.

⁵¹ N. Davies, *Orzeł biały, czerwona gwiazda*, Kraków 1997, s. 208.

⁵² K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 142; tenże, *Polityka*, s.63; tenże, *Wprowadzenie*, s.50-51.

na ⁵³. Pomimo zwycięstw polskich oddziałów, nie były one w stanie powstrzymać korpusu Gaja liczącego około 1500 szabel. Główne siły III Korpusu Konnego Gaja 24 sierpnia 1920 r. rozbiły w Myszyńcu III batalion 82 syberyjskiego pułku piechoty i ruszyły dalej na Kolno. Pod Cieloszkami i Lemanem stoczył Gaj potyczki, jednak pod Kolnem próby przebicia się na wschód nie powiodły się i przekroczył granicę z Prusami ⁵⁴. Oddziały polskie walczyły również z sowieckimi maruderami i 24 sierpnia 1920 r. około godz. 18:00 69 pp ppłk. Butkiewicza z 17 DP uderzył na Myszyńiec i zmusił maruderów Gaja i późniejsze w odwrocie rozbite oddziały IV Armii do przekroczenia granicy z Prusami ⁵⁵.

Granicę w rejonie Nidzicy 23 sierpnia 1920 r. przekroczyło 800 Rosjan, według informacji z posterunków granicznych w tej okolicy zamierzało jeszcze 4000 Rosjan w tym 1000 Polaków przekroczyć granicę. Posterunek graniczny z Prostek informował o głodnych polskich uciekinierach stojących na granicy z bydłem obawiających się rabunków sowietów. Do strażnicy docierały informacje o dużym ruchu bolszewików na szosie Rajgród – Grajewo. Posterunek graniczny w Rozogach i Opaleńcu 23 sierpnia 1920 r. o 17:30 wizytowało dwóch majorów francuskich z komisji alianckiej, pytali się o Rosjan przekraczających granicę. Odpowiedziano im, że rosyjskich żołnierzy jak i polskich, internuje się i transportuje do obozu w Orzyszu. Tego dnia o godzinie 16:30 granicę w okolicy Rozóg przekroczyło 4 rosyjskich kawalerzystów, których odesłano do Szczytna. Dwóch niemieckich chłopów z powiatu działdowskiego wziętych przez bolszewików do przewozu bagaży, w Myszyńcu oddalili się i przekroczyli granicę w Rozogach. W okolicy Lesin Wielkich 23 sierpnia 1920 r. o godzinie 10:00 granicę przekroczył rosyjski oddział z 1 oficerem i 65 żołnierzami oraz 4 końmi. Nocą w okolicy Księżego Lasku granicę przekroczył sowiecki oddział liczący 100 żołnierzy, 40 pojazdów i 100 koni,

⁵³AP, RO, sygn., 4/217, k.183; J. Szczepański, *Wojna 1920 roku w Ostrołęckiem*, s.111-112.

⁵⁴ N. Davies, op. cit. s.209; J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu*, s. 326; tenże, *Wojna 1920 roku w Ostrołęckiem*, s.111-112.

⁵⁵ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku w Ostrołęckiem*, s.113.

a w okolicy Rozóg oddział liczący 87 żołnierzy, 71 koni i 20 pojazdów. Wieczorem 22 sierpnia 1920 r. w Lesinach Wielkich granicę przekroczyło 8 oficerów, 310 żołnierzy z 49 pojazdami, 120 końmi oraz 2 kobiety. W obozie w Opaleńcu 23 sierpnia 1920 roku przebywało 2000 mężczyzn, 500 koni, 300 pojazdów. W Wielbarku przetrzymywano 300 mężczyzn, 10 pojazdów. Mniejsze oddziały były spotykane w okolicznych lasach. Internowanych Rosjan transportowano do Szczytna, a następnie do obozu w Orzyszu.⁵⁶ Między Spalinami Małymi, a Jeżami 24 sierpnia 1920 r. granicę przekroczyło 25 oficerów, 550 żołnierzy, 175 koni, 90 wozów, 24 sztuki bydła, pochodzili oni z 3, 18, 52 i 54 dywizji bolszewickich i zostali odtransportowani przez Pisz do Orzysza.⁵⁷ Z powiatu ostródzkiego informowano, że 23 sierpnia 1920 r. na granicę do posterunków powróciły polskie oddziały. Polskie oddziały 23 sierpnia 1920 r. były widziane w okolicy Janowa i Białut w powiecie nidzickim.⁵⁸ W tym dniu w Rozogach granicę przekroczył oddział Kozaków w liczbie 84 jeźdźców oraz 22 żołnierzy piechoty. Do Wielbarka skierował się oddział liczący 269 Rosjan, 152 koni, 19 wozów i 1 kobietę, oraz kolejny liczący 316 Rosjan, 54 koni, 30 wozów. W okolicy Lesin Wielkich 23 sierpnia 1920 r. o 15:00 granicę przekroczyło 65 bolszewickich żołnierzy z 7 końmi, 3 pojazdami 1 Polakiem i 2 cywilami rosyjskimi. Do Wielbarka z Księżego Lasku szedł oddział Rosjan składający się z 358 mężczyzn, 166 koni, 48 pojazdów, 2 kobiety i 1 dziecko.⁵⁹ W Wielbarku i Pupach (Spychow) powstały obozy przejściowe dla przekraczających Rosjan, których następnie transportowano do Orzysza, ranni Rosjanie byli kierowani do szpitala wojskowego w Szczytnie. Okoliczni chłopcy mazurscy korzystali z okazji i kupowali od Rosjan konie⁶⁰. Z obozu z Wielbarka odtransportowano około 17:00 internowanych żołnierzy, w obozie pozostało około 1000 żołnierzy i 800 koni. Komisariat w Pisz informował 24 sierpnia 1920 r. o 650 sowieckich

⁵⁶ APO, RO, sygn., 4/217, k.181 – 183; K. Jońca, *Wprowadzenie*, s.51.

⁵⁷ APO, RO, sygn., 4/217, k.185; K. Jońca, *Internowanie*, s.287; tenże, *Wprowadzenie*, s.51.

⁵⁸ APO, RO, sygn., 4/217, k.181 – 183; K. Jońca, *Wprowadzenie*, s.51.

⁵⁹ APO, RO, sygn., 4/217, k.186.

⁶⁰ M. Meyhöfer, *Der Kreis Ortelsburg*, Würzburg 1957, s.145.

żołnierzach, którzy przekroczyli granicę w okolicach Turośli i zostali wysłani do Pizsa. W Jeżach granicę przekroczył oddział liczący 4000 Rosjan, a w Lipnikach 400 Rosjan. W dniu 24 sierpnia 1920 r. między Jeżami i Turoślą w powiecie piskim granicę przekroczyło około 10 tys. sowieckich żołnierzy z 4 armii bolszewickiej.⁶¹ W obozie przejściowym przy stacji kolejowej w Pupach (Spychowie) 24 sierpnia 1920 r. według relacji kapitana von Bruchhausena przebywało około 10 tys. Rosjan czekających na transport do obozu w Orzyszu. W nocy kilkusobowe grupy Rosjan przekraczały granicę z Prusami Wschodnimi.⁶² W Lesinach Wielkich 25 sierpnia 1920 r. o godzinie 7:00 granicę przekroczył oddział Kozaków liczący około 60 osób.⁶³ W okolicach Rozóg 25 sierpnia 1920 roku oddział Kozaków w liczbie 300-400 jeźdźców przekroczył granicę, a Księżym Lasku w ciągu całego dnia granicę przekroczyło 300 żołnierzy i 200 koni. Oddział sowiecki liczący 600 żołnierzy, 400 koni, 100 pojazdów, 2 kobiety i 1 dziecko przekroczył granicę w Lesinach Wielkich i został skierowany do Wielbarka. Tego dnia z Rozóg do Pup (Spychowa) i Wielbarka skierowano około 5-6 tysięcy Rosjan.⁶⁴ W Księżym Lasku 26 sierpnia 1920 r. granicę przekroczyło 800 Rosjan, 320 koni, 70 wozów, zostali odtransportowani do Wielbarka.⁶⁵ sowieckie oddziały przekraczające granicę pruską zgodnie z instrukcją z 30 lipca 1920 r., były kierowane do obozu internowanych w Orzyszu w Prusach Wschodnich.⁶⁶ Meldunek dzienny z obozu z 23 sierpnia 1920 r. podaje jeszcze stosunkowo niewielką liczbę internowanych żołnierzy sowieckich: 54 oficerów, 1746 żołnierzy, 26 cywilów, 6 kobiet i 119 koni. Dzień później doszedł jeden oficer i dwóch żołnierzy, przebywający w obozie Polacy w liczbie 800 osób mieli być następnego dnia wywiezieni.⁶⁷ Liczba sowieckich żołnierzy internowanych

⁶¹ APO, RO, sygn., 4/217, k.187.

⁶² ibidem, k.188.

⁶³ ibidem, k.189.

⁶⁴ ibidem, k.192-193.

⁶⁵ Ibidem, k.196.

⁶⁶ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, (dalej GStAPK), Oberpräsidium von Preußen (dalej OP), Rep. 2 II, nr 4277, k.36.

⁶⁷ APO, RO, sygn.,4/217, k.183,186.

w obozie w Orzyszu bardzo szybko rosła, stanowili oni duży problem dla władz niemieckich, ponieważ 27 sierpnia 1920 r. Niemcy oceniali liczbę Rosjan w Orzyszu na około 50 tys. i czas potrzebny na przetransportowanie ich do Rosji na dwa miesiące. Codziennie wywożono około 1000 Rosjan z tego obozu do obozów położonych w głębi Niemiec⁶⁸. Zestawienie dokonane przez Niemców po zakończeniu działań wojennych na pograniczu Prus Wschodnich i Mazowsza podaje, że granicę Prus Wschodnich w czasie walk w lipcu i sierpniu 1920 r. przekroczyło 2376 Polaków i 48296 Rosjan, zostali oni początkowo umieszczeni w obozie w Orzyszu i Pasłęku, a następnie byli przetransportowani w głąb Niemiec⁶⁹. Oficer Łącznikowy Naczelnego Dowództwa przy Polskiej Misji Wojskowej w Gdańsku w raporcie z 25 sierpnia 1920 r. informował, że do tego dnia do Prus Wschodnich z Polski przeszło 293 oficerów i 29632 szeregowców Armii Czerwonej⁷⁰. Liczba Rosjan przekraczających granicę polsko-niemiecką podawana w dokumentach niemieckiego MSZ ze względu na możliwości transportowe z Prus Wschodnich do Niemiec zachodnich, (brak lądowej linii komunikacyjnej), wzbudza wątpliwości. Meldunki dzienne niemieckich posterunków granicznych podają liczbę około 36000 żołnierzy sowieckich, którzy przekroczyli granicę, co wydaje się najbliższe rzeczywistego stanu. Ostateczne wyjaśnienie tej kwestii możliwe byłoby po opublikowaniu dokumentów transportowych internowanych żołnierzy radzieckich w Orzyszu i Pasłęku do zachodnich Niemiec.

⁶⁸ APO, RO, sygn.,4/217, k.119, 185; K. Jońca, *Internowanie*, s.288; tenże, *Wprowadzenie*, s.51.

⁶⁹ K. Jońca, *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 170; tenże, *Internowanie*, s.292.

⁷⁰ *Sąsiedzi wobec wojny*, op.cit., s.206 n.

Tabela 1. Wykaz obozów z internowanymi Polakami i Rosjanami w wojnie polsko – bolszewickiej

	Oficerowie	Kobiety	Dzieci	Mężczyźni	Razem	Strażnicy
Havelberg	81	5	-	2128	2214	150
Salzwedel	241	29	2	4504	4776	120
Zerbst	307	16	1	4863	5187	145
Minden	50	3	3	2320	2376	155
(Polacy)	433	51	20	9374	9878	300
Parchim						
Ahlen	87	13	3	2714	2817	75
Falkenberger	307	28	1	7564	7900	110
Moor	302	20	5	5407	5734	75
Hameln	116	16	3	2756	2891	60
Soltau	159	14	3	1852	2028	45
Lichtenhorst	6	10	-	1755	1771	71
Königsmoor	120	13	1	2966	3100	120
Bayreuth						
Erlangen						
Razem	2209	218	42	48203	50672	

Źródło: Jońca K., *Wojna polsko-sowiecka*, dokument 170; tenże, *Internowanie*, s.292.

Wygrana bitwa warszawska spowodowała odwrót bolszewików i powrót wojska polskiego oraz władz cywilnych na oswabadzane ziemie polskie. Posterunki graniczne na granicy ponownie zostały obsadzone przez polską straż graniczną, na przykład w Dąbrowach został on obsadzony przez Polską Straż Graniczną 3 września 1920 r., a ruch pocztowy między Rozogami i Myszyniec przywrócony około 10 września 1920 r.⁷¹

Przebieg wojny na pograniczu mazowiecko-pruskim pokazał, że obawy polskich polityków związane ze współpracą niemiecko-radziecką wyrażane po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r., nie były pozbawione podstaw. Pogranicze Mazowsza i Prus Wschodnich stało się w sierpniu 1920 r. terenem, na którym rozpoczęto realizację współpracy bolszewicko-niemieckiej. Dotarcie Armii Czerwonej do

⁷¹ GStAPK, OP, sygn., Rep. 18 Ortelsburg, Titel XXIII, nr 8, k.1,66.

granic Niemiec zintensyfikowało dążenia Rosji radzieckiej i Niemiec do wzajemnej współpracy, oraz nawiązania bliskich stosunków politycznych i gospodarczych. Dowódcy Armii Czerwonej respektowali granicę Niemiec z 1914 r. i obiecywali zwrot terytoriów, które do 1914 r. należały do państwa niemieckiego, a w wyniku postanowień traktatu wersalskiego zostały włączone do Polski. W tym kontekście postępowanie dowódców sowieckich na Działdowszczyźnie, staje się jasnie zrozumiałe. Precedens powstał 12 lipca 1920 r., Rosją bolszewicka podpisała z Litwą układ i przekazała jej Wilno i Litwę Środkową. Na terenie Niemiec Rosja bolszewicka cieszyła się dużą sympatią, trwała agitacja do Armii Czerwonej, instruktorzy wojskowi, jak i oficerowie niemieccy służyli w Armii Czerwonej. Ofensywa wojska polskiego w sierpniu i wrześniu 1920 r. oddaliła front od Prus Wschodnich i tym samym wszelkie kalkulacje wykorzystania przez Niemcy konfliktu polsko-radzieckiego do likwidacji postanowień traktatu wersalskiego stały się nieaktualne.

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

1. Archiwum Państwowe w Olsztynie, Rejencja Olsztyńska. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, Oberpräsidium von Preußen.

Źródła drukowane

1. Jońca K., *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku w dokumentach niemieckiej dyplomacji*, Wrocław 2002.
2. *Materiały archiwalne do historii stosunków polsko-radzieckich*, Warszawa 1957, t. I.
3. *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*, wybór dokumentów opracował J.Cisek, Londyn 1990.
4. *Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego 1919 – 1920*.

5. Zwycięzcy za drutami. Jeńcy polscy w niewoli (1919-1922). Dokumenty i materiały, opracowali i do druku przygotowali S. Alexandrowicz, Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1995.

Opracowania

1. Balcerak W., *Geneza i uwarunkowania wojny polsko-radzieckiej 1919 – 1920*, [w:] *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku*, pod red. A.Koryna, Warszawa 1991.
2. Cziomer E., *Stanowisko Republiki Weimarskiej wobec Rosji Radzieckiej w 1920 r.* [w:] *Studia historyczne i politologiczne*, pod redakcją R.Gellesa, M.S.Wolańskiego, Wrocław 1997.
3. Davies N., *Orzeł biały, czerwona gwiazda*, Kraków 1997.
4. Garlicki A., *Józef Piłsudski 1867-1935*, Warszawa 1989.
5. Grosfeld L., *Poselstwo niemieckie w Warszawie wobec wojny polsko-radzieckiej 1920 r.* *Kwartalnik Historyczny*, R, LXXVIII, z. 4, 1971.
6. Hauser P., *Niemcy wobec sprawy polskiej X 1918 – VI 1919*, Poznań 1984.
7. Jońca K., *Internowanie polskich i radzieckich żołnierzy w Prusach Wschodnich podczas wojny w 1920 roku*, Sobótka, 1-3, 1996.
8. Jońca K., *Polityka neutralności Niemiec w wojnie polsko-radzieckiej 1920 roku*, *Przegląd Prawa i Administracji* XLIII, Wrocław 2000.
9. Jońca K., *Wprowadzenie. Polska między Niemcami a Rosją*, [w:] K.Jońca, *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku w dokumentach niemieckiej dyplomacji*, Wrocław 2002.
10. Juzwenko A., *Polska a „biała” Rosja*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973.
11. Karpus Z., *Wymiana jeńców wojennych między Polską a Litwą (październik 1920 – styczeń 1921)*, *Zeszyt Naukowy Ośrodka Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku*, 5, 1991.
12. Krasuski J., *Stosunki polsko-niemieckie 1919-1925*, Poznań 1962.
13. Kukułka J., *Francja a Polska po traktacie wersalskim 1919 – 1922*, Warszawa 1970.
14. Kumaniecki J., *Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z państwem radzieckim 1918 – 1943*, Warszawa 1991.

15. Leinwand A., *Wojna polsko-sowiecka w latach 1919-1920. Polityka i strategia stron walczących*, (w:) *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku*, pod red. A.Koryna, Warszawa 1991.
16. Madajczyk P., *Niemcy wobec wojny polsko-radzieckiej w 1920 r.* [w:] *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku*, pod red. A.Koryna, Warszawa 1991.
17. Meyhöfer M., *Der Kreis Ortelsburg*, Würzburg 1957.
18. Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza Historia polityczna Polski 1864-1945*, Gdańsk 1990, t. II.
19. Przybylski A., *Wojna Polska 1918-1921*, Warszawa 1930.
20. Schattkowsky R., *Deutsche Ostpolitik und der polnisch-sowjetische Konflikt 1920/1921*, [w:] *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, studia pod redakcją M.Wojciechowskiego, Toruń 1998.
21. Szczepański J., *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Pułtusk 1995.
22. Szczepański J., *Wojna 1920 roku w Ostrołęckiem*, Warszawa-Ostrołęka-Pułtusk 1997.
23. Stalin J. W., *Dziela*, Warszawa 1951, t. 4.
24. Wagner G., *Deutschland und der polnisch sowjetische Krieg 1920*, Wiesbaden 1979.

SUMMARY

In August 1920 the borderland of Mazovia and East Prussia was the area where the Bolsheviks and Germany began their collaboration. The Red Army got to the German border and it was the reason of intensifying the Soviet Russia and Germany's endeavours to mutual cooperation and establishment close political and economic relations. The war on the Mazovia-Prussian borderland showed that the Polish politicians' fears, which had been stated after regaining independence by Poland in 1918 and had been connected with the German – Soviet cooperation, were not baseless. The offensive of the Polish Army in August and September 1920 moved the front from East Prussia and as the result all German calculations concerning the possibility to use the Polish – Soviet military conflict with the purpose of liquidation of the terms of the Treaty of Versailles became outdated.